

СТРУКТУРА ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ

STRUCTURE OF PEDAGOGICAL PROCESS IN PROFESSIONAL PREPARATION OF UNIVERSITY STUDENTS

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасної вищої освіти – розвитку освітніх систем, які мають сприяти формуванню суб'єктності майбутніх фахівців, урахувати індивідуальні особливості кожного студента. Дослідницею зазначено, що побудова такої ефективної системи навчання в процесі професійної підготовки неможлива без урахування структури педагогічного процесу. Тому в дослідженні коротко розглянуто дефініцію «педагогічний процес» і зроблено узагальнення, що однозначне визначення цього поняття в науковій літературі сьогодні відсутнє. Однак основний акцент робиться на процесі чи системі взаємодії учасників освітнього процесу. На підставі аналізу наукової педагогічної літератури розкрито структуру педагогічного процесу, яка може стати підґрунтям для побудови ефективної системи освіти. Особливу увагу приділено тому, що визначення структурних компонентів педагогічного процесу залежить від того, що покладено в його основу (педагогічна система як частина соціальної системи, функціональні компоненти педагогічної діяльності тощо), при цьому структура зберігає інваріантність та універсальність. Авторкою розкрито погляди дослідників на визначення закономірностей, принципів, мети, змісту, методів, засобів, форм, компонентів (емоційно-мотиваційний, змістово-цільовий, організаційно-діяльнісний, контрольно-оцінний компоненти), етапів (підготовчий, основний, підсумковий) педагогічного процесу. Виведено узагальнення, що різноманітність поглядів на структуру педагогічного процесу дає змогу науковцю обрати ті структурні компоненти, які найбільш точно відображатимуть організований педагогічний процес на етапі планування, побудувати модель педагогічної системи за обраним напрямом дослідження й перевірити її ефективність. Перспективи подальшого дослідження визначені як розкриття структури педагогічної діяльності й моделювання системи формування

критичного мислення в процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Ключові слова: педагогічний процес, структура, структурні компоненти, професійна підготовка, професійна підготовка студентів університету.

The structure of pedagogical activity of university students is examined in the article. The researcher marked that the construction of effective educational system in the process of professional preparation is not possible without taking into account the structure of pedagogical process. Therefore the definition "pedagogical process" is shortly considered and it is done the generalization that unanimous determination of this concept in scientific literature is absent for today. However, the basic accent is done on the process or system of co-operation of participants of educational process. On the basis of analysis of scientific pedagogical literature it is exposed the structure of pedagogical process that can become the ground for the construction of effective system of education. It is done the accent on the dependence of determination of structural components of pedagogical process on the issue that is put in their basis. The author exposed the views of researchers to determination of regularities, principles, aim, content, methods, ways, forms, stages of pedagogical process. It is drawn out generalization that variety of views on the structure of pedagogical process allows the scientist to choose those structural components that most exactly will represent the organized pedagogical process on the stage of planning, build the model of pedagogical system according to the selected direction of research and check its efficiency. The prospects of further research are specified as discovering of structure of pedagogical activity and design of the system of critical thinking forming in the process of professional preparation of future teachers of primary school.

Key words: pedagogical process, structure, structural components, professional preparation of university students.

УДК 378.091.21-024
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/23-2.18>

Починкова М.М.,

канд. пед. наук,
доцент кафедри філологічних
дисциплін
Навчально-наукового інституту
педагогіки і психології
ДЗ «Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка»

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасна система вищої освіти потребує докорінних змін, адже, попри всі трансформації, що відбуваються сьогодні, вона залишається догматичною, а при цьому Україна активно розпочала свій рух до входження у світовий освітній простір. Тому, за словами С. Шехавцової, «одним зі стратегічних завдань модернізації вищої освіти в Україні є розвиток освітніх систем, зокрема розвиток і вдосконалення системи професійно-педагогічної підготовки студентів університету» [10, с. 213]. Така система має сприяти формуванню суб'єктності майбутніх фахівців, урахувати індивідуальні особливості кожного студента. Через це стає актуальним аналіз уявлень про структуру педагогічного процесу для виявлення недоліків і переваг

наявної системи та побудови нової, що відповідає вимогам часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структуру педагогічного процесу в працях розглядали відомі зарубіжні й вітчизняні педагоги та психологи: О. Абдуліна, В. Афанасьєв, Ю. Бабанський, В. Беспалько, І. Бех, І. Блауберг, С. Гончаренко, І. Зайченко, І. Зязюн, В. Кремень, Н. Кузьміна, Н. Курлянд, Б. Лихачов, В. Ортинський, І. Подласий, М. Фіцула, Е. Юдін та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Значна кількість досліджень, присвячена окресленій проблемі, свідчить про її складність і багатоаспектність.

Отже, **мета статті** полягає в узагальненні уявлень педагогів про структуру педагогічного

процесу в професійній підготовці студентів університету.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж перейти до розгляду структури, коротко розкриємо поняття «педагогічний процес».

Так, В. Ортинський під педагогічним процесом розуміє «цілеспрямовану, мотивовану, доцільно організовану та змістовно насичену систему взаємодії суб'єктів та об'єктів навчально-виховного процесу щодо підготовки студентів до професійної діяльності й суспільного життя» [6].

Б. Лихачов визначає педагогічний процес як «одну з докорінних, основоположних категорій педагогічної науки. Цілеспрямована, змістовно насичена й організаційно оформлена взаємодія педагогічної діяльності дорослих і самозміни дитини в результаті активної життєдіяльності за провідної та спрямовувальної ролі вихователів» [5].

І. Зайченко – «розвивальну взаємодію вихователів і вихованців, спрямовану на досягнення визначеної мети – формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості» [2].

Отже, однотайне визначення поняття «педагогічний процес» у науковій літературі сьогодні відсутнє. Однак основний акцент робиться на процесі чи системі взаємодії учасників освітнього процесу.

Для ефективної побудови педагогічного процесу необхідним є визначення його структури й основних складників.

У педагогічному дискурсі науковці визначають структуру педагогічного процесу залежно від того, що покладено в її основу. Так, за Б. Белкіним, в основі – педагогічна система як частина соціальної системи, за Н. Кузьміною – функціональні компоненти педагогічної діяльності [4].

Г. Коджаспірова визначає такі структурні компоненти цілісного педагогічного процесу: мету, зміст, форму діяльність педагога, реалізовану через систему педагогічно доцільних завдань, методів і засобів, і діяльність студента, зумовлена його особистісними цілями, мотивами, доступними та зрозумілими методами й засобами; результат спільної діяльності [3].

М. Фіцула як основні компоненти педагогічного процесу визначає педагога, вихованця, зміст педагогічного процесу, форми й методи навчання та виховання, педагогічну діагностику, критерії ефективності педагогічного процесу, організацію взаємодії із суспільним і природним середовищем [9].

Науковці Г. Каджаспірова, М. Фіцула зазначають, що ефективність педагогічного процесу залежить від рівня відповідності його змісту, форм і методів основним закономірностям виховання й потребам суспільного життя; ступеня вияву студентами активності в навчально-пізнавальній і суспільній діяльності; рівня педагогічної майстерності педа-

гогічного колективу; від ефективності впливу громадськості й церкви на виховання підростаючого покоління.

З. Курлянд так коротко представляє структуру педагогічного процесу, яка, на думку дослідниці, залишається інваріантною та універсальною: перший компонент – суб'єкти й об'єкти (педагог і студент), що утворюють динамічну систему «педагог – учень» за провідної ролі педагога; другий компонент – зміст, який ретельно відбирається, піддається педагогічному аналізу, узагальнюється, оцінюється з позицій світогляду, приводиться у відповідність до вікових можливостей студентів; третій структурний компонент – організаційно-управлінський комплекс, ядром якого є форми й методи виховання та навчання; четвертий – педагогічна діагностика – установлення за допомогою спеціальних методик стану «здоров'я» та життєздатності педагогічного процесу як загалом, так й окремих його частин; п'ятий – критерії ефективності педагогічного процесу, до складу яких входять оцінки знань, умінь і навичок, експертні оцінки й характеристики прищеплених студентам переконань, рис характеру, властивостей особистості; шостим структурним компонентом є організація взаємодії з громадським і природним середовищем [4].

Під змістовим наповнення основні компоненти мають таке:

- мета відображає кінцевий результат педагогічної взаємодії, якого прагнуть її учасники. Об'єкт педагогічної мети – конкретний учень або група учнів у певних рольових позиціях. Предмет – це сторона особистості вихованця, яка повинна бути перетворена в певному педагогічному процесі;

- принципи визначають основні напрями досягнення мети;

- зміст – це частина досвіду поколінь, яка передається вихованням для досягнення мети згідно з обраними напрямками;

- методи – способи взаємодії учасників педагогічного процесу, за допомогою яких передається та усвідомлюється зміст;

- засоби – матеріалізовані предметні способи опрацювання змісту, що використовуються разом із методами;

- форми організації педагогічного процесу визначають зовнішнє вираження акту взаємодії його учасників. Ці форми характеризуються кількістю учасників взаємодії або місцем, часом і порядком їх здійснення [4].

На нашу думку, неможливо побудувати педагогічний процес без урахування його закономірностей.

У науковій літературі ці закономірності представлені доволі широко. Так, М. Фіцула визначає такі: цілісність, зумовленість мети, завдань, змісту, форм і методів соціально-економічними та

ідеологічними потребами суспільства; завдання, зміст, форми й методи педагогічного процесу залежать не тільки від потреб, а й від можливостей суспільства, умов, у яких він відбувається; зв'язок між процесами навчання, виховання, освіти й розвитку; єдність дій педагогів з діями студентів, єдність цілей виховних впливів педагога й самовиховання учнів, педагогічного керівництва й самодіяльності, що вимагає стимулювання їхньої активності, самостійності, спонукання їх до самовиховання, самоосвіти, самовираження; організація діяльності та спілкування учасників освітнього процесу у вихованні й навчанні; уміння педагогів урахувати індивідуальні та вікові особливості студентів; взаємозв'язок колективу й особистості в педагогічному процесі; закономірний зв'язок завдань, змісту, форм і методів, що утворює цілісну логічну систему й зобов'язує викладача продумати зв'язки між ними, обрати їх раціональні варіанти [9].

Відомий педагог І. Подласий називає такі закономірності педагогічного процесу: динаміку; розвиток особистості в педагогічному процесі; управління; стимулювання; єдність чуттєвого, логічного і практики; єдність зовнішньої (педагогічної) і внутрішньої (пізнавальної) діяльності; обумовленості [7, с. 171–172].

Л. Ортинський визначає специфічні закономірності педагогічного процесу вишу:

- відповідність навчально-виховних впливів суб'єктів навчання духовним потребам і пізнавальним можливостям студентів;

- моделювання (відтворення) процесів соціалізації та професійна підготовка студентів до умов діяльності [6].

З. Курлянд стверджує, що педагогічний процес у вищій школі відповідає таким закономірностям: єдності історичного та логічного, що вимагає єдності генетичних і структурних зв'язків у розвитку теорії науки; єдність історії та теорії науки і практики; єдність історичної й теоретичної форм наукового пізнання; єдність історичних і сучасних методів наукового дослідження; застосування методів пізнання емпіричного й теоретичного характеру в процесі вивчення об'єктів дослідження; взаємозв'язків у реальному житті, що об'єднує всі компоненти життєдіяльності вищого закладу, а саме: взаємозумовленість усього цілісного педагогічного процесу (єдність комплексу навчально-освітньої та морально-господарчої діяльності); взаємозумовленість соціального стану суспільства з процесом підготовки до нього; взаємозумовленість професійно-педагогічної, викладацької діяльності викладачів з навчальною та науково-пошуковою діяльністю студентів; взаємозумовленість мети, змісту, методів і форм педагогічного процесу мотивацією обов'язку, інтересу й престижності вищої освіти студентів; взаємозумовленість процесу підготовки професіонала з

вихованням любові до своєї професії; взаємозумовленість якості викладання у вищих закладах психолого-педагогічної підготовки кожного члена педагогічного колективу, а також підвищення кваліфікації кожного викладача [4].

Наступним щаблем у побудові педагогічного процесу мають стати принципи як «основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії тощо» [8, с. 693].

За Л. Ортинським, принцип педагогічного процесу – система основних вимог до навчання й виховання, дотримання яких дає змогу ефективно розв'язувати проблеми всебічного розвитку особистості [6]. Н. Курлянд наголошує на тому, що принципи покликані визначити основні напрями досягнення мети педагогічного процесу [4].

До загальних принципів цілісного педагогічного процесу належать (за М. Фіцулою): принцип цілеспрямованості педагогічного процесу; принцип зв'язку навчального закладу із життям; принцип науковості змісту виховання й навчання; принцип доступності, урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів; принцип систематичності, послідовності; принцип свідомості, активності, самодіяльності, творчості учнів у педагогічному процесі; принцип зв'язку навчання й виховання із суспільно корисною, продуктивною працею; принцип наочності; принцип колективного характеру виховання й навчання; принцип поваги до особистості дитини в поєднанні з розумною вимогливістю до неї; принцип вибору оптимальних методів, форм, засобів навчання й виховання; принцип міцності, усвідомленості й дієвості результатів навчання, виховання й розвитку; принцип комплексного підходу до навчання й виховання [9].

Л. Ортинський виокремлює такі основні принципи педагогічного процесу: принцип суспільно-ціннісної цільової спрямованості педагогічного процесу; принцип комплексності різних видів діяльності; принцип колективного характеру виховання та навчання; принцип єдності вимог і поваги до особистості; принцип поєднання педагогічного керівництва; принцип естетизації студентського життя; принцип урахування індивідуальних особливостей студента; принцип свідомості, активності, самодіяльності, креативності студентів у педагогічному процесі; принцип наочності; принцип науковості; принцип доступності; принцип цілеспрямованості [6].

У свою чергу, І. Подласий визначає такі: принцип суспільно значимої цільової спрямованості навчально-виховного процесу; принцип комплексного підходу до організації студентської діяльності; принцип цілісного та гармонійного формування особистості; принцип навчання й виховання студентів у колективі; принцип єдності вимогливості й поваги до студентів; принцип поєднання керівництва життям студентів з розвитком їхньої

ініціативи і творчості в навчання й вихованні; принцип додання естетичної спрямованості всього життя, навчання й виховання студентів; принцип провідної ролі навчання й виховання студентів щодо їхнього розвитку; принцип приведення методів і прийомів діяльності студентів у відповідність до цілей їхнього навчання й виховання; принцип урахування вікових та індивідуальних особливостей студентів у процесі навчально-виховної роботи; принцип послідовності й систематичності в навчанні та вихованні; принцип доступності; принцип міцності [7].

Ще одним важливим структурним складником у педагогічному процесі є компоненти. Цей термін уживається в науковому педагогічному дискурсі у двох значеннях: як повна назва всіх структурних складників і як назва окремого складника в структурі педагогічного процесу.

Отже, розглянемо компоненти як окремих структурних складників педагогічного процесу.

У процесуальній структурі педагогічного процесу виокремлюють емоційно-мотиваційний, змістово-цільовий, організаційно-діяльнісний, контроль-оцінний компоненти [4].

Емоційно-мотиваційний компонент характеризується певними емоційними відносинами між його суб'єктами, насамперед між вихователем і вихованцями, а також мотивами їхньої діяльності [4].

Змістово-цільовий компонент педагогічного процесу являє собою взаємопов'язані загальну, індивідуальну й приватні цілі виховання, з одного боку, і зміст навчально-виховної роботи, з іншого боку, у якому матеріалізуються цілі виховання [4].

Організаційно-діяльнісний компонент педагогічного процесу проявляється як управління навчально-виховним процесом педагогами [4].

Контрольно-оцінний компонент педагогічного процесу включає в себе передусім контроль та оцінку вихователями діяльності вихованців: як підведення підсумків роботи на певному етапі взаємодії, так і визначення рівня розвитку вихованців для розроблення подальшої програми діяльності [4].

Педагогічний процес будується відповідно до етапів, якими є підготовчий, основний, підсумковий.

Автори посібника «Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія» (В. Гладуш, Г. Лисенко) так розкривають зміст кожного з етапів:

– на підготовчому етапі створюються належні умови для його функціонування в заданому напрямі та із заданою швидкістю. Вирішуються такі завдання: мета, діагностика умов, прогнозування досягнень, проєктування й планування розвитку процесу;

– на основному етапі (автори розкривають його як здійснення педагогічного процесу) складається

відносно самостійна система із взаємопов'язаних між собою елементів: визначення й роз'яснення мети й завдань майбутньої діяльності; взаємодія викладачів і студентів; використання визначених методів, засобів і форм педагогічного процесу; створення сприятливих умов; здійснення різноманітних заходів стимулювання діяльності студентів; забезпечення зв'язку педагогічного процесу з іншими процесами;

– на підсумковому етапі (аналіз досягнутих результатів) відбувається аналіз ходу й результату педагогічного процесу, щоб у майбутньому не повторити помилок, які неминуче виникають навіть у бездоганно організованому процесі, і щоб у наступному циклі врахувати неефективні моменти попереднього [1, с. 54–58].

Висновки. Отже, педагогічний процес має складну структуру, яку дослідники визначають залежно від того, що покладено в її основу. Основними компонентами є закономірності, принципи, мета, зміст, методи, засоби, форми, етапи педагогічного процесу.

Отже, можна зробити узагальнення, що різноманітність поглядів на структуру педагогічного процесу дає змогу науковцю обрати ті структурні компоненти, які найбільш точно відобразатимуть організований навчально-виховний процес на етапі планування, побудувати модель педагогічної системи за обраним напрямом дослідження й перевірити її ефективність під час професійної підготовки студентів університету.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розкритті структури педагогічної діяльності й моделюванні системи навчання майбутніх фахівців з урахуванням найкращих надбань вітчизняного та зарубіжного досвіду.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гладуш В.А. Педагогіка вищої школи: теорія, практика, історія : навчальний посібник. Дніпропетровськ, 2014. 416 с.
2. Зайченко І.В. Педагогіка. URL: http://pidruchniki.ws/17000308/pedagogika/pedagogika_-_zaychenko_ib.
3. Коджаспірова Г.М. Структура цілісного педагогічного процесу. *Педагогіка*. URL: https://stud.com.ua/46399/pedagogika/struktura_tsilisnogo_pedagogichnogo_protseu.
4. Курлянд З.Н. Особливості педагогічного процесу у вищому навчальному закладі. *Педагогіка вищої школи*. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/50271-14-osoblivost-pedagogchnogo-protseu-u-vischomu-navchalnomu-zaklad.html>.
5. Лихачов Б. Т. Педагогіка : курс лекцій : учебное пособие. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрайт-М, 2001. 607 с. URL: <http://lib.ltd.ua/pedagogicheskiy-protsess-struktura-osnovnyie-22543.html>.
6. Ортинський В.Л. Педагогіка вищої школи. URL: http://pidruchniki.ws/00000000/pedagogika/pedagogika_vischoyi_shkoli_-_ortinskiy_vl.

7. Подласый И.П. Педагогика. Новый курс : учебник для студ. пед. вузов : в 2 кн. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. Кн. 1 : Общие основы. Процесс обучения. 576 с. Кн. 2 : Процесс воспитания. 256 с.

8. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні ; редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін.. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 7 : Поїхати-Приробляти. 723 с.

9. Фіцуала М.М. Основні компоненти педагогічного процесу. *Педагогіка*. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/50001-osnovn-komponenti-pedagogchnogo-protsesu-.html>.

10. Шехавцова С.О. Структура педагогічної діяльності в професійній підготовці студентів університету. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. Випуск 34. С. 213–261.